

Capitolul 1

Introducere. Despre lingvistică și traducere

Îndrăznim să începem prelegerea despre traducere (și implicit limbă japoneză) cu o deconstrucție - o întrebare cheie: „ce este de fapt o limbă (sau un limbaj natural)”? Dacă un prim răspuns intuitiv ar fi că limba este un ansamblu de semne pe care îl folosim ca să numim realitatea, l-aș chema în ajutor pe semioticianul Daniel Chandler, care i-a chemat în ajutor pe Jonathan Swift, și apoi pe Ferdinand de Saussure, pentru a demonstra că nu este numai așa. În *Gulliver's Travels*, Jonathan Swift vorbește despre insula plutitoare Laputa, locuită de oameni devotați matematicii și astronomiei, dar care nu puteau să le folosească practic, și despre academicienii din Lagado, capitala insulei Balnibarbi, condusă tot de Laputani. Academicienii din Lagado încercau să facă invenții și mai inutile decât oamenii din Laputa. La un moment dat, pe baza presupunerii că cuvintele reprezintă obiecte, au ajuns la următoarea concluzie¹:

“A Scheme for entirely abolishing all Words whatsoever... was urged as a great Advantage in Point of Health as well as Brevity. For it is plain, that every Word we speak is in some Degree a Diminution of our Lungs by Corrosion, and consequently contributes to the shortning of our Lives. An Expedient was therefore offered, that since Words are only Names for Things, it would be more convenient for all Men to carry about them, such Things as were necessary to express the particular Business they are to discourse on. And this Invention would certainly have taken Place, to the great Ease as well as Health of the Subject, if the Women in conjunction with the Vulgar and Illiterate had not threatned to raise a Rebellion, unless they might be allowed the Liberty to speak with their Tongues, after the manner of their Ancestors;

¹ după Daniel Chandler, în *Semiotics for Beginners* (Capitolul *Modality and Representation*, online course), accesabil la <http://visual-memory.co.uk/daniel/Documents/S4B/> și *Gulliver's Travels* at Project Gutenberg, <http://www.gutenberg.org/files/829/829-h/829-h.htm>.

such constant irreconcilable Enemies to Science are the common People. However, many of the most Learned and Wise adhere to the New Scheme of expressing themselves by Things, which hath only this Inconvenience attending it, that if a Man's Business be very great, and of various kinds, he must be obliged in Proportion to carry a greater bundle of Things upon his Back, unless he can afford one or two strong Servants to attend him. I have often beheld two of those Sages almost sinking under the Weight of their Packs, like Pedlars among us; who, when they met in the Streets, would lay down their Loads, open their Sacks, and hold Conversation for an Hour together; then put up their Implements, help each other to resume their Burthens, and take their Leave.

But for short Conversations a Man may carry Implements in his Pockets and under his Arms, enough to supply him, and in his House he cannot be at a loss: Therefore the Room where Company meet who practise this Art, is full of all Things ready at Hand, requisite to furnish Matter for this kind of artificial Converse.

Another great Advantage proposed by this Invention, was that it would serve as a Universal Language to be understood in all civilized Nations, whose Goods and Utensils are generally of the same kind, or nearly resembling, so that their Uses might easily be comprehended. And thus Embassadors would be qualified to treat with foreign Princes or Ministers of State to whose Tongues they were utter Strangers¹.

(Gulliver's Travels, partea III, "A Voyage to Laputa, Balnibarbi, Luggnagg, Glubbudubdrib and Japan", Capitolul V)

Swift pune aici o problemă destul de serioasă, anume legătura dintre limbă și realitate - care nu este una de simplă corespondență - cât și problema limbii universale (în partea finală subliniată de mine), care a inspirat multe dezbateri, ultimele fiind gramaticile generativ-transformaționale (și universaliste) inițiate de Noam Chomsky.

Deci, cu ajutorul lui Swift, ce am putea înțelege că denotă cuvintele? S-ar părea că nu lucruri reale, ci mai degrabă ideile noastre despre această Realitate. Dacă pentru academicienii lui Swift funcția limbajului era să numească realitatea, să se refere la ea, deci funcția referențială a limbajului

¹ sublinierea mea.

(din clasificarea lui R. Jakobson), o percepție mai modernă asupra problemei consideră că realitatea este creată de mijlocul prin care o reprezentăm, că lucrurile nu există independent de sistemul de semne pe care îl folosim. Limba nu numește niște categorii pre-existente în lume, sau, cu alte cuvinte, categorii de genul « nor », sau « zâmbet » nu există ca atare în lumea reală: unde se află hotarele unui nor, unde începe un zâmbet – în realitatea care este de fapt un continuum de fenomene?¹

Saussure observase că noțiunea de cuvinte care numesc concepte „presupune că ideile există independent de cuvinte” (Saussure, 1983, 65; Saussure, 1974, 65²), ori pentru el „nici o idee nu poate fi stabilită dinainte ... înainte de introducerea unei structuri lingvistice” (Saussure 1983, 110, cf. 114-114, 118; Saussure, 1974, 112, cf. 116, 120). Atunci când folosim limba, diversele tipuri de semne din care este compusă interacționează în moduri mult mai subtile decât simpla referențialitate la idei. Dacă cuvintele ar fi doar o nomenclatură pentru un set pre-existent de lucruri din realitate, traducerea ar fi ușoară (Saussure 1983, 114-115, Saussure, 1974, 116), însă limbile diferă prin modul în care categorizează lumea – referenții dintr-o limbă nu corespund cu cei din alta (semnificatul). În plus, acesta (semnificatul, sau semnificația unui cuvânt) se schimbă cu timpul, în decursul istoriei, de unde vine și primatul semnului, al semnificantului lingvistic.

Toate cuvintele sunt abstracțiuni, deși această afirmație nu e chiar o negare a realității extra-lingvistice ca atare. Saussure voia mai mult să sublinieze rolul de observator al lingvistului, iar Barthes lovește, mai târziu, în legătura cu «realitatea», prin «iluzia referențială», în cartea sa din 1957³, demonstrând că semnul nu are nevoie de un referent.

Într-o abordare semiotică a limbii putem spune că semantica se ocupă de relația semnelor cu ceea ce reprezintă ele iar gramatica (sintaxa) se ocupă cu

¹ Daniel Chandler, *Semiotics for Beginners*, Cap. *Modality and Representation*.

² Ne referim la edițiile Saussure în limba engleză, anume Ferdinand de Saussure, *Course in General Linguistics* (1916), trans. Wade Baskin, London, Fontana: Collins, 1974 și Ferdinand de Saussure, *Course in General Linguistics* (1916), trans. Roy Harris, London: Duckworth, 1983, citate de Chandler.

³ Roland Barthes, *Mythologies*, Paris: Editions du Seuil, 1957.

relațiile formale, structurale dintre semne. Iar pragmatica – cu relația semnelor cu interpretării lor (oamenii).

De ce este limba considerată fundamentală în științele sociale (în varianta lor structuralistă)? E. Benveniste¹ a observat că ea este sistemul interpretant al tuturor celorlalte sisteme de semne, lingvistice și nelingvistice. Poate nu este gratuit așadar, să încercăm prin intermediul traducerilor, să ne concentrăm pe această perspectivă semiotica asupra limbii, pentru a-i face pe studenți să analizeze sensurile transmise de un mesaj, în completarea unei abordări strict comunicaționale.

Am putea conchide că toate aceste interpretări succesive ale fenomenului lingvistic reflectă o conștientizare crescândă a complexității fenomenelor ce ne înconjoară, în general. Apoi, după cum spune Cristina Marinetti în studiul său intitulat „Cultural Approaches” din *Handbook of Translation Studies* (ed. Yves Gambier și Luc van Doorslaer)², „abordarea culturală reflectă și o schimbare mai generală în atitudinea epistemologică din științele umaniste, și nu numai, de la ‘pozitivism’ spre ‘relativism’, de la credința că se pot găsi standarde universale pentru fenomene, spre credința că fenomenele sunt influențate (dacă nu chiar determinate) de observator.”

Dacă la un pol s-ar putea situa concepția „pozitivistă” despre traductibilitatea inerentă oricărui sistem de reguli sau legi gramaticale (orice structură gramaticală dintr-o limbă se poate echivala prin ceva cu același sens

¹ Emile Benveniste (1902-1976), lingvist și semiotician francez, autor al unei importante cărți de lingvistică generală, *Problèmes de linguistique générale*, apărută în 2 volume, în 1966 și 1974, în care introduce observații importante, ca distincția dintre énoncé (afirmația independentă de context) și énonciation (actul de afirmare a ceva într-un context), care l-a dus să vadă limba ca discurs, ca o punere în practică. Cealaltă importantă lucrare a sa, *Vocabulaire des Institutions Indo-Européennes* (1969), este o analiză a instituțiilor și comportamentelor sociale cheie din culturile germanice, romanice, greco-romane, indiene și vechi iraniene, pornind de la cuvintele care denumesc aceste instituții. Este o operă ce îmbină metode filologice, antropologice, fenomenologice sau sociologice, și impune o distincție între semnificare și desemnare.

² Yves Gambier și Luc van Doorslaer (ed.), *Handbook of Translation Studies*, vol. 2, John Benjamins Publishing Company, 2011, p. 28.

din altă limbă), conceptul derridean de *différance*, care revelează natura relativă și relațională a oricărui sens, ne obligă să redefinim conceptul de traducere.

Despre traducere există foarte multe teorii, care au o lungă istorie, și încep în antichitate. În prezent s-a ajuns la înțelegerea faptului că traducerea este o parte importantă a procesului de comunicare, traducătorul fiind purtătorul mesajului altei culturi. În acest sens, mai complex, nu există traducere definitivă, ba chiar s-a ajuns formularea extremă cum că traducerea ar fi un fel de *nobody's land* – o zonă intermediară care nu face parte din limba țintă propriu-zisă, în care traducătorul, detașat de ambele culturi între care trebuie să medieze, creează ceva nou. Într-adevăr, traducerea este mai mult decât o transpunere a unui text dintr-o limbă în alta, ea reprezintă o transformare ce include toate compartimentele limbii, de la semantică până la retorică.

Pe de altă parte, în domeniul teoriilor despre traducere există două abordări principale: una lingvistică, exprimată foarte bine de Eugene Nida, pe care o vom rezuma mai jos - și una culturală, literară, exprimată de autori ca André Lefevere (*Translation, History, Culture: A Sourcebook*) sau Susan Bassnett (*Constructing Cultures, Essays on Literary Translation*, împreună cu Lefevere).

Eugene Nida – *Theories of Translation* («Teorii ale traducerii»)¹

În articolul său Nida începe prin a explica multitudinea de «teorii» (views about translation) asupra traducerii prin însăși vechimea comunicării interlingvistice, „chiar din mileniul trei înaintea erei noastre liste bilingve de cuvinte fiind alcătuite – evident pentru uzul traducătorilor – în Mesopotamia, iar azi traducerea și interpretarea se fac în și din peste o mie de limbi – de fapt, oriunde există bilingvism”². Un alt paradox al comunicării interlingvistice - cum numește Nida traducerea - pe care îl observă acesta, este complexitatea și în același timp naturalețea ei („Interpretarea este deseori făcută de copii cu

¹ articol apărut în revista *TTR: traduction, terminologie, redaction*, vol. IV, no. 1, 1991, pp. 19-32, <http://iderudit.org/iderudit/037079ar>, accesat la 18.11.2012.

² Nida, *op.cit.*, p. 19-20.

rezultate surprinzător de bune, mai ales înainte ca aceștia să meargă la școală și să învețe ceva despre substantive, adjective și verbe.”¹).

Deși variatele opinii despre traducere se pot explica prin multitudinea perspectivelor din care aceasta este privită (stilistică, intențiile autorului, diversitatea lingvistică sau de conținut, diferențele culturale), nu există o singură teorie majoră asupra traducerii. Nida spune că „nu se poate vorbi despre teorii ale traducerii deoarece ceea ce s-a realizat până acum sunt doar niște perspective asupra acestei activități complexe.” El identifică patru perspective din care se poate privi comunicarea interlingvistică:

- (1) cea a textului sursă, incluzând producerea, transmiterea și istoria interpretării lui;
- (2) cea a limbilor implicate în traducere (limba sursă și limba țintă);
- (3) evenimentele comunicaționale care constituie fundalul mesajului sursă și al textului tradus;
- (4) diversele coduri implicate în evenimentele comunicaționale respective.

Aceste patru perspective, spune Nida, pot fi considerate ca fiind „filologică, lingvistică, comunicativă și socio-semiotică.”² Ele nu sunt antagonice, ci complementare, și „reflectă o dezvoltare istorică interesantă, deoarece centrul atenției s-a mutat în timp, de la punctul de plecare, adică textul sursă, la maniera în care un text este înțeles de cei care îl primesc și interpretează. O asemenea dezvoltare este destul de naturală având în vedere faptul că orice comunicare e orientată către un țel și se mută dinspre intenția sursei spre interpretarea receptorului.”³

Perspectiva filologică asupra traducerii își are sursele, în lumea occidentală, în operele autorilor clasici, precum Cicero, Horatius, Augustin sau sf. Ieronim, care erau preocupați de traducerea corectă a textelor grecești în limba latină⁴. Și în Europa post-renascentistă activitatea de traducere a

¹ idem, p. 20.

² idem, p. 21.

³ Ibidem.

⁴ un exemplu de concepții antice asupra traducerii se găsește citat din Horatius, în Anexa 1, “Dryden on translation”.

operelor clasice – mai ales poezia latină și greacă – ia amploare și, în Anglia secolelor XVII-XVIII de exemplu, a existat o adevărată venerație pentru limba latină și cultura antică, poate și pentru că britanicii se doreau a fi moștenitorii preeminenței culturale a antichității. Poetul John Dryden (1631-1700) a tradus multe opere literare latine și „considera că traducerea literară este o metodă de a eleva, îmbogăți și rafina limba engleză. Dryden a investit mult în ideea de *translatio studii*, adică transmiterea și traducerea artelor între culturi succesive, de la Grecia antică la Anglia Restaurației, și s-a văzut pe sine ca un agent important în acest progres istoric.”¹

Dryden va face chiar, în prefața unei traduceri din Virgiliu (1680), o clasificare a metodelor de traducere, identificând metafraza (traducerea cuvânt cu cuvânt, sau literală), imitația (mai mult o rescriere a textului) și parafraza (o traducere în spiritul textului original, sau o cale de mijloc între primele două). Textul lui Dryden despre traducere se află în **Anexa I**.

Contribuții la aspectele filologice ale traducerii, cum spune Nida, au mai fost făcute, în Renaștere, de Martin Luther (1530, în “Ein Sendbrief von Dolmetschen”), Etienne Dolet (1540, “La manière de bien traduire d’une langue en autre”), apoi de Alexander Pope (1715, “Preface to his translation of Homer’s Iliad”), iar recent George Steiner (1975, *After Babel: Aspects of Language and Translation*) și revista *Translation Review* a Asociației Traducătorilor Literari Americani, de la Universitatea din Texas, Dallas.

Perspectiva lingvistică asupra traducerii provine din conștientizarea trăsăturilor distinctive ale limbilor sursă și receptor, și în ea se înscriu studiile care pun accentul pe corespondențele dintre structurile lingvistice ale celor două limbi. Este o abordare care se potrivește bine traducerii din limbi foarte diferite, ca japoneza și româna. „Studii importante ale unor structuri lingvistice foarte diferite, făcute de Sapir, Bloomfield, Trubetzkoy și Jakobson, au pus bazele înțelegerii sistematice a funcțiilor limbii. Apoi, analiza unor limbi din afara familiilor semitice și indoeuropene de către lingviști-antropologi au dat un stimul creator pentru conceperea relațiilor inter-lingvistice într-un mod nou și creativ” spune Eugene Nida în articolul citat mai sus (p. 23).

¹ Currel, David. ‘As He Refined the Language’: Dryden’s Task as a Translator, in *Literature Compass*, vol. 3, issue 2: (159-171), March 2006, p. 159.